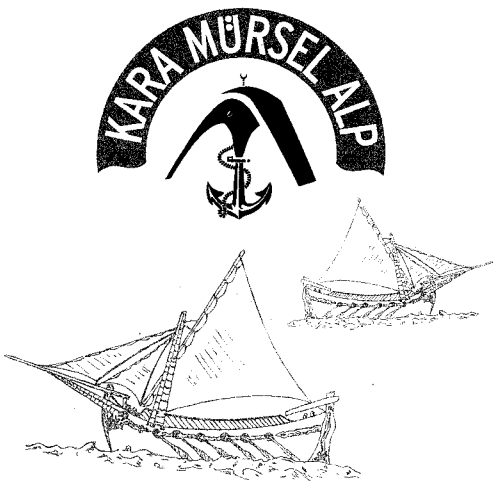
ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

Cilt
-III-

ULUSLARARASI
KARA MÜRSEL ALP
ve KOCAELİ TARİHİ
SEMPOZYUMU - II

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
KARA MÜRSEL ALP & HISTORY OF KOCAELI - II

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK
Dr. Ali YEŞİLDAL

KOCAELİ 2016

© 2016 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Yayınları No: 35

© Copyright 2016 Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of
Culture and Social Affairs No: 35

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Para ile satılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be printed, reproduced or distributed by any electronic, optical, mechanical or other means without the written permission of the Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of Culture and Social Affairs. Not sold with money.

Tasarım

Mert Uğurdil
İsmet Akın

Baskı-Cilt

Pelikan Basım

Takım No: 978-605-5116-27-9

ISBN: 978-605-5116-30-9

İÇİNDEKİLER

Dilara USLU
İzmit İle İlgili Önemli Gelişmelerin The Times Gazetesindeki Yankıları (1919-1921) 1431

Dursun Ali AKBULUT
Süreli Yayınlarda İzmit'in İşgalden Kurtuluşu (28 Haziran 1921) 1439

Volkan ŞENEL
Mustafa Kemal Atatürk'ün Derince'deki Arkadaşı "Cevat Abbas Bey" 1459

Günay ÇAĞLAR
XXIV. Tümen Komutanı Yarbay Mahmud Bey Olayı 1469

Hakan UZUN
Esir Şehirden Umuda Yolculuk: İstanbul-Ankara Güzergâhında Kocaeli ve Çevresinin Rolü 1475

İbrahim ŞİRİN
Yerelden Vatana: Kandıra'da Milli Mücadele 1493

Osman AKANDERE
Akbaş Cephaneliği Baskını ve Dramalı Rıza Bey 1501

Resül NARİN
Kocaeli'de İz Bırakan Bir Kuva-yı Milliyeci: İpsiz Recep 1515

Serpil SÜRMELİ
İzmit ve Çevresinde İşgâl Siyaseti Sonuç ve Değerlendirmeler 1539

Zeki ÇEVİK
Milli Mücadele'de Kocaeli Grubu ve Son Kurşun 1551

Mevlüt YÜKSEL
Musul Meselesi ve Nasturi Ayaklanması Esnasında İzmit Körfezi'nin Tahkimi (Mayıs-Ekim 1924) 1591

Behçet Kemal YEŞİLBURSA
The Straits Question According To British Documents (1774-1953) 1621

Süleyman BEYOĞLU
Mudanya'dan Montrö'ye Kocaeli 1637

Nermin ERSOY
İzmit Gureba Hastanesi'nden 1914 (1863) Kocaeli Devlet Hastanesi'ne: 100 Yıl 1645

Selçuk SEÇKİN - Bahadır BOZDAĞ
Karamürsel/Karabali Camii Hakkında Yeni Bulgular 1905

Fatma ÜREKLİ
Farklı Yönleriyle Osman Hamdi Bey 1913

İsmail DOĞAN
Macar Edebiyatında Imre Thököly ve İzmit 1925

Muhittin ELİAÇIK
Kocaelili Ak Ali ve Fezâil Adlı Nasihat Kitabı 1933

Recep DİKİCİ
Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket ve Osmanlı Dönemindeki Diğer Kocaelili (İzmitli) Âlimler 1941

Ali ARSLAN - Sadettin BAŞTÜRK - Gülten ARSLAN
Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Dünden Bugüne Kocaeli 1963

Özden Senem EROL
Karamürsel Halkevi 1983

Bünyamin KOCAOĞLU
Chp Teftiş Raporlarına Göre Kocaeli Vilayeti'nde Parti Halk İlişkileri ve
Partinin Siyasi Durumu (1940-1944) 1997

Esma TORUN ÇELİK
Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'in Türk Siyasi Hayatına Etkileri 2011

Fahri SAKAL
Chp Teftiş Raporlarına Göre Tek Parti Devrinde Kocaeli'de Sosyoekonomik Hayat 2039

Fatih ÖZÇELİK
Kocaeli'nde Vatan Cephesi 2057

Gülten ARSLAN - Ali ARSLAN
Çok Partili Dönem Türk Siyasi Hayatında Kocaeli Milletvekilleri 2069

Sabit DOKUYAN
1950-1954-1957 Milletvekili Genel Seçimlerinin Kocaeli'deki Yansımaları 2091

Hülya ÇELİK
Seka'nın Eğitim Ve Kültür Faaliyetlerine İlişkin Bir Sözlü Tarih Denemesi 2117

Temuçin F. ERTAN
Petrol Rafinericiliğinde Öncü Bir Kuruluş: İpraş'tan Tüpraş'a 2127

Hülya SAYGI - Bahar BAYHAN
1990-2013 Yılları Arasında Kocaeli İlinin Su Ürünleri Üretimi 2139

Kapanış Konuşması 2155
Enver KONUKÇU
Yücel ÖZTÜRK
Kemallettin KUZUCU
İbrahim ŞİRİN

ESİR ŞEHİRDEN UMUDA YOLCULUK: İSTANBUL-ANKARA GÜZERGÂHINDA KOCAELİ VE ÇEVRESİNİN ROLÜ

Hakan UZUN*

Giriş

Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Sonrasında ise Anadolu toprakları, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu durum, direnişe neden olmuş ve işgal edilen yerlerdeki halk, bir yandan Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak gibi derneklerin çatısı altında örgütlenirken diğer yandan Kuva-yı Milliye adı verilen silahlı birlikler oluşturmuşlardır. Zamanla, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve ulusal düzeyde bir örgütlenmeye dönüşen bu direnişin merkezi de Ankara olmuştur. Bu arada, İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmesiyle birlikte, Payitaht bir esir şehre dönüşürken Ankara ise bağımsızlığın simgesi olarak, bir umuda dönüşmüştür. Bağımsızlık ateşiyle yananlar bu ışığa doğru yürüyüşe geçmiş ve aralarında milletvekili, asker, öğrenci ve gazetecilerin bulunduğu birçok kişi için umuda doğru bir yolculuk başlamıştır.

İstanbul ile Anadolu arasındaki bağlantıyı sağlamak için başlıca iki yol kullanılmıştır. Bunlardan biri, Menzil Hattı diye isimlendirilen karayolu, diğeri ise İnebolu iskelesine kadar uzanan deniz yoludur[1] ve her iki yolun kullanımı açısından Kocaeli Yarımadası önemli bir merkez olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, Milli Mücadele'ye katılmak isteyenlerle, bu mücadeleyi yürütmek için ihtiyaç duyulan silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasında kullanılan güzergâhların burada olması, bölgenin önemini artırmış,[2] bölgedeki İzmit-Adapazarı güzergâhı, hem karayolu hem de demiryolu açısından Anadolu ile İstanbul arasındaki ulaşımın sağlanmasında adeta bir köprü görevi görmüştür. Bu bölgede bulunan Geyve ise Anadolu'yla haberleşmenin sağlanmasında kilit bir rol oynamıştır.[3] Öte yandan Kocaeli Yarımadası İngilizler açısından da stratejik öneme sahip bir bölge olmuştur. Boğazları ellerinde tutmak isteyen İngilizler, bu amaçla Kocaeli Yarımadası'nı sürekli olarak denetlemiş, boğazlarla ilgili isteklerini birçok yerde dile getirdikleri gibi, Sevr Antlaşması'nda da, Boğazlar ve çevresini kendi nüfuz alanlarında kalacak bir şekilde düzenlemişlerdir. Ayrıca söz konusu dönemde, İstanbul ve Boğazlara yerleşmiş görünen İngilizler için buraların denetiminin yapılması, her şeyden önce bir güvenlik sorunu olarak görülmüştür. Buna ek olarak, demiryolu ve haberleşme hatlarının kontrolünü sağlayabilmek

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr

1 Ali Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinin Milli Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2 (1991), s. 683.

2 Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları-1*, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 354, 358-360.

3 Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s. 19-21.

ve gerektiğinde bölgenin, Anadolu'ya müdahalede bulunmak için bir basamak olarak kullanılmak istenmesi de burayı İngilizler için önemli kılmıştır. Bu nedenle de bölgede askeri güç bulundurmuş, TBMM'ye karşı çıkan ayaklanmaları kışkırtmış ve bölgenin Yunanlar tarafından işgal edilmesine olanak sağlamışlardır.[4] Nitekim bu bölgede kontrolü ellerinde tutmak isteyen İngilizlerin, 28 Ekim 1919'da İstanbul-Eskişehir demiryolu hattını kontrol altına almalarıyla başlayan Kuva-yı Milliye karşıtı faaliyetler, çok hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Diğer yandan Adapazarı yöresine Kuva-yı Milliye komutanı olarak gönderilen Kuşçubaşı Eşref'in başvurduğu yöntemlerin halkta yarattığı tepki ve yörede eşkıyalığın artmasıyla birlikte ortaya çıkan güvenlik sorunları da, bölgede işgale karşı direnenlerin işini zorlaştıran ve halktaki huzursuzluğu artıran diğer etkenler olmuştur.[5]

Bu araştırma temelde, İstanbul'un resmen işgali sonrasında kara yoluyla Anadolu'ya geçen dönemin önde gelen simalarının anılarına dayanmaktadır. İncelemedeki temel amaç ise söz konusu kişilerin Anadolu'ya geçişleri sırasında kullandıkları güzergâhlar ile bu süreçte neler yaşadıklarını ortaya koymaktır. Bu nedenle de, Ankara'ya ulaşmaya çalışanların ve bunlara rehberlik edenlerin kimler olduğu, hangi güzergâhlardan geçildiği, yolcuların güzergâh boyunca neler yaşadıkları, yolculuk sırasında kullanılan araçların ve çekilen sıkıntıların neler olduğu gibi soruların cevaplarının aranması bu çalışmanın asıl konusunu oluşturmuştur. Ayrıca incelemede, umut yolculuğu güzergâhı üzerinde bulunan Kocaeli ve çevresinin Milli Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının sağlanmasındaki rolü de anılar penceresinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada, Kocaeli bölgesini kullanarak İstanbul'dan, Anadolu'ya geçmeye çalışanların yolculukları sırasında yaşadıklarının daha sağlıklı bir analizinin yapılabilmesi için, sadece geçilen güzergâhlar ve bu sırada yaşanılanların aktarılmasıyla yetinilmemiş, yolcuların yolculuğa çıkmak için hazırlık yapmaya çalıştıkları sırada, İstanbul'un ve kendilerinin içinde bulunduğu koşullara da yer verilmiştir. Öte yandan bu yolculuğa sadece anılar perspektifinden bakılmamış, bu konuda daha önceden yapılmış araştırma ve inceleme eserlerine de başvurulmuştur.

Araştırmada Halide Edip Hanım (Adıvar),[6] İsmet Bey (İnönü),[7] Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu),[8] Hüsrev Bey (Gerede),[9] Fevzi Paşa (Çakmak),[10] Hacîm Muhittin Bey (Çarıklı),[11] Dr. Rıza Nur Bey,[12] Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşek)[13] ve Yenibahçeli Şükrü Bey'in[14] anılarından yararlanılmıştır. Bunların içinde araştırılan konu ile ilgili olarak en kapsamlı bilgiler, Halide Edip Hanım ile Yunus Nadi Bey'in anılarında bulunmaktadır. Takip edilen güzergâhlar ve tarihler hakkındaki en detaylı bilgileri ise Halide Edip Hanım vermiştir. Söz konusu dönem incelenirken ve kaleme alınırken, temel kaynak olarak kullanılan anılar, tarih metodolojisine uygun bir şekilde, dolayısıyla da, sıkı bir tenkit süzgecinden geçirilerek kullanılmıştır. Bununla beraber çalışma sırasında bir takım zorluklar da yaşanmamış değildir. Anılarda olayların tarihlerinin açık bir şekilde verilmemesi ve İstanbul'dan kaçan kişilerin isimleri hakkında anılarda verilen bilgilerin bazen birbiriyle çelişiyor olması bunlardan sadece bir kaçıdır. Tüm bunlara karşın, bu incelemenin temel problemleri konusunda bazı analizler ve değerlendirmeler yapılabilmiştir.

4 Özel, *Milli Mücadelede...*, s. 17-18; Ertuğrul Zekâi Ökte, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 69 (1973), s. 17.

5 Fahri Yetim, "Milli Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, 13 (2011), s. 57-58.

6 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962.

7 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, 2. Baskı, Ankara, 1992.

8 Yunus Nadi, *Ankaranın İlk Günleri*, İstanbul, 1955.

9 *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, Haz.: Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002.

10 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, İstanbul, 2002.

11 Hacîm Muhittin Bey, Anadolu'ya geçişini 3 Ekim 1965 tarihli bir mektubunda anlatmıştır. Ancak Eskişehir'de yaşadıklarını anlatırken mektubuna bir anda son vermiştir. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, 2014, s. 110.

12 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.I, İstanbul, 1991.

13 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981.

14 *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Haz.: Yaşar Semiz-Ömer Akdağ, Konya, 2011.

İstanbul'un İşgali, Menzil Hattı ve Anadolu'ya Geçiş

Anadolu'da, Mondros Mütarekesi sonrasında gerçekleşen işgallere karşı başlayan direniş, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve Sivas'ta yapılan kongre ile ulusal düzeyde bir örgütlenmeye dönüştürülmüştür. Milli Mücadele'nin lideri olarak ön plana çıkmaya başladığı ilk andan itibaren, milli iradeyi Anadolu'daki mücadelenin temel dayanağı haline getirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'in dağıttığı Meclis-i Mebusan'ın tekrardan açılmasını Amasya'da yapılan görüşme ile İstanbul Hükümetine de kabul ettirmiştir. 12 Ocak 1920'de açılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yaptığı en önemli icraat ise 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'nin kabulü olmuştur. Türk vatanının sınırlarını ve Milli Mücadele'nin ulaşmak istediği hedefleri somut bir şekilde ortaya koyan Misak-ı Milli'nin kabulü, İtilaf Devletleri açısından bardağı taşıran son damla olmuş ve bu kararın alınmasını cezalandırmak için İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. İstanbul'daki birçok cadde ve sokakların yanı sıra, Harp Okulu, postahaneler, Telgraf Genel Müdürlüğü gibi devlet binalarına el koyan İtilaf Devletleri,[15] Osmanlı Mebusan Meclisi'ni de basarak, içlerinde Rauf Bey (Orbay) ile Kara Vasıf'ın da bulunduğu birçok milletvekili, asker ve sivil görevliyi tutuklamışlardır. Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Mebusan Meclisi 18 Mart 1920'de son oturumunu yapmıştır. Oturumda, Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey ve 16 arkadaşının verdiği, Meclisin bu koşullar altında çalışmalarını devam ettirebilmesinin mümkün olmadığı için Meclis çalışmalarının ertelenmesine ilişkin karar tasarısı kabul edilmiştir. 11 Nisan 1920'de ise Padişahın bir iradesi ile Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. İstanbul'da bunlar yaşanırken, Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına girişimlerde bulunarak işgal haberini aynı gün kolordu kumandanları ve valilere bildirmiş, İstanbul ile her türlü haberleşmeyi yasaklamış, ayrıca 17 ve 19 Mart 1920'de çektiği telgraflarla Ankara'da yeni bir meclisin açılabilmesi için gerekli olan çalışmaları başlatmıştır.[16] Böylelikle ülkeyi işgalden kurtarmak için, İtilaf Devletleri ile mücadele edilmesi gerektiğine inananlar açısından Ankara tek seçenek olarak kalmış ve esir şehir İstanbul'dan-Ankara'ya, bir başka deyişle umuda doğru yolculuk başlamıştır.

İstanbul'un resmen işgalinden sonra, Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi rolünü üstlenmesi ve İstanbul'daki Milli Mücadele yanlılarının işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmaya başlanması üzerine, Menzil Hattı üzerinden Anadolu'ya geçmek isteyenlerin sayısı artmıştır. Ancak İngilizlerin Anadolu'ya geçişleri önlemek için 200 kişilik bir bölüğü İzmit'in Kuzey-Doğu'sundaki yolları tutmak üzere görevlendirmeleri ve Derince ile Gebze taraflarına da takip müfrezeleri göndermeleri, İzmit üzerinden Anadolu'ya geçişleri zorlaştırmıştır. Bununla beraber alınan önlemler sayesinde, İngilizler geçişleri tam olarak engelleyememişlerdir.[17]

Kocaeli Bölgesi'ndeki kara ve demiryolunu kullanarak Anadolu'ya geçen tanınmış simalardan bazılarını, bu konuda yapılmış araştırma ve inceleme eserleri ile anılardan tespit edilebildiği kadarıyla şöyle sıralamak mümkündür: Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey, İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası), İbrahim Süreyya Bey (Yiğit), Halide Edip (Adıvar), Adnan Bey (Adıvar), Reşit Bey (Çerkez Ethem'in abisi), Nuri Bey, Keskinli Rıza Bey, Cami Bey (Baykurt), Manavoğlu Nevres Bey, Binbaşı Saffet Bey (Arıkan), İsmet Bey (İnönü), Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu), Sırrı Bey (Bellioğlu), Hüsrev Bey (Gerede), Naim Cevat, Albay Kazım Bey (Orbay), Binbaşı Besalet (Hüsrev Bey'in kardeşi), Kurmay Yarbay Seyfi Bey, Hacîm Muhittin Bey (Çarıklı), Bekir Sami Bey (Amasya Mebusu), Veli Bey (Eskişehir Mebusu), Mahmut Celal Bey (Bayar), Fevzi Paşa (Çakmak), Mehmet

15 Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, 1998, s. 109, 131; Yücel Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (1988), s. 127.

16 Akşin, *Ana Çizgileriyle...*, s. 134; Samet Ağaoğlu, *Kuvayi Milli Ruhu*, İstanbul, 1987, s. 37-39; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 13, Belge: 329, 337, Ankara, Eylül-1955.

17 Sarıkoyuncu, "Zonguldak...", s. 684-685.

Akif (Ersoy), Üsküdar Özbekler Tekkesi Şeyhi Şeyh Ata Efendi, Necati ve Zihni Beyler. Haydarpaşa'dan trene binerek doğrudan Ankara'ya geçenler ise Dr. Rıza Nur Bey, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), Abdullah Azmi Bey (Eskişehir Mebusu), Hoca Vehbi Bey'di (Konya Mebusu), gazeteci Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), Kastamonu gazetesi sahibi Vehbi.[18]

Çektiği telgraflar incelendiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın da Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçmeye çalışanların durumunu yakından ve titizlikle takip ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, kaçışlar sırasında kaçanlarla devamlı olarak haberleşmiş, gizliliğin ve emniyetin sağlanması konusuna önem vermiş, bu konuda komutanlıkları sık sık uyarmıştır. Bunun dışında belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, istihbaratın sağlanması için Askeri Polis Teşkilatı adında bir birimin oluşturulduğunu, İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmak isteyenlerin durumlarının araştırılıp, gerçek niyetlerinin saptanmaya çalışıldığını, kaçışların disiplinli bir şekilde, kesintisiz olarak ve yoğun güvenlik önlemleri altında yapıldığını, kaçışlar sırasında para ve araç bulmakta zorlanıldığını söylemek mümkündür.[19]

Anılarda Umuda Yolculuk

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullardan kaynaklanan kıtlık, geceleri yapılan karartmalar, artan bulaşıcı hastalıklar ve göçler nedeniyle yaşanan sürekli gelgitler, İstanbul'da yaşayan insanların üzerine yıllardır, adeta bir kâbus gibi çökmüş, Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte işgale uğrayan tüm Anadolu topraklarında görülen manzara, burada da görülmeye başlanmıştır. Kaçmanın, kovalanmanın, tutuklanmanın, öldürülmenin sıkça görüldüğü bu şehirde yaşamak, insanlar için tahammülü zor bir hale gelmiştir.[20] Anılardan anlaşıldığına göre, 16 Mart 1920'de Payitaht İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi ise bu tabloyu daha da ağırlaştırmış ve İstanbul tam anlamıyla bir esir şehre dönüşmüştür. Çünkü işgalcilerin silahlarının gölgesi, artık şehrin her yerindedir ve şehir adeta kocaman bir hapishaneye dönüşmüştür.

İstanbul'un genel havası böylesine boğucu ve kasvetli bir hal almışken, Anadolu'ya gitmeye karar verenleri başka sıkıntılar ve zorluklar beklemekteydi. Muhtemelen bu sıkıntıların en başında geleni Anadolu'ya geçerken evlerini, anne ve babalarını, eşlerini ve halen bakıma muhtaç durumda olan çocuklarını arkalarında bırakmış olmalarıdır.[21]

Anılardan anlaşıldığına göre, Halide Edip Hanım ve eşi Adnan Bey yolculuğa birlikte çıkarlarken diğerlerinin hiç biri yanlarına ailelerini almamışlar ve bu durum tüm taraflar açısından oldukça sıkıntılı bir durum yaratmıştır. Cami Bey gibi, ailesinin geçimini karşılamak için geride bırakacakları paraları olmayanlar için bu sıkıntı daha da dayanılmaz bir hâl almıştır. Halide Edip Hanım, Cami Bey'in bu konuda yaşadığı sıkıntıyı anılarında şöyle anlatmıştır: "*...en büyüğü 15 yaşında, en küçüğü 9 aylık olmak üzere 5 çocuğu vardı. Onları bir hafta geçindirecek kadar bile parası yoktu. Hemen o gün, bir dosttan borç almaya karar verdik. Başını iki elleri arasına alıp sıkışını hiç unutmam.*"[22]

18 Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine...", s. 127 vd.; Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında...*, s. 280; Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma Ve Yer altı Çalışmaları*, Ankara, 1994, s. 65; Bayram Sakallı, *Ankara Ve Çevresinde Milli Faaliyetler*, Ankara, 1988, s. 92; Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 65.

19 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 13, Belge: 340, Ankara, Eylül-1955; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 23, Belge: 602-603, Ankara, Mart-1958; Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine...", s. 131 vd.; Sofuoğlu, İstiklal Harbinde..., s. 75; Ertuğrul Zekâi Ökte, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 70 (1973), s. 29-30; M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.I, 15. Baskı, Ankara, 1987, s. 410-430.

20 Sedef Bulut, "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi ve Uyguladıkları Politikalar", *Tarihin Peşinde Dergisi*, 9 (2013), s. 209-210; ayrıca bkz. Mehmet Törenek, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, İstanbul, 2013, s. 11; Bilge Nur Criss, İşgal Altında İstanbul (1918–1923), İstanbul, 2007, s. 95–96.

21 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 73; Tengirşek, *Vatan...*, s. 135-136; İnönü, *Hatıralar...*, s. 185.

22 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 71.

İsmet Bey ise anılarında, İstanbul'dan babasıyla vedalaşamadan ayrılmak zorunda kaldığını ve babasını bir daha hiç göremediğini belirtmiştir.[23] Öte yandan İsmet Bey 1916'da henüz yeni evlenmişken[24] hemen cepheye koştuğu gibi, bu defa da Mustafa Kemal Paşa'nın Saffet Bey aracılığıyla kendisini Ankara'ya çağırması üzerine, 19 Mart 1920'de eşini ve üç yaşındaki çocuğu İzzet'i geride bırakarak, Ankara'ya koşmuştur.[25] Burada ayrıca dikkati çeken bir diğer husus ise anıları incelenen kişiler arasında, Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya gelmesi için doğrudan davet yapılan tek kişinin İsmet Bey oluşudur.

Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteciler arasında bulunan ve İstanbul'un resmen işgaliyle birlikte, Anadolu'ya geçenlerden biri de Yunus Nadi Bey'dir. Nadi'nin bu konudaki kararını ilk açıkladığı kişilerden biri ise eşi olmuştur. Çünkü o sırada matbaada kaldıkları için, buranın basılması halinde eşinin nasıl davranması gerektiği konusunda kendisine öğüt vermesi gerekmiştir. Eşiyle konuşması sırasında, Nadi'nin dile getirdikleri ise kendisiyle aynı durumda olan birçok kişinin arkasında bıraktıkları aileleri için duydukları endişeyle benzer özellikler taşımaktadır. Nadi'nin eşiyle konuşması şu şekildedir: "*Bugün, yarın, öbürgün ve pek galip bir ihtimal ile ya gece yarısı, yahut sabah şafakla bizim matbaa... İngilizlerin nagihani bir hücumuna maruz kalacaktır. Emsali delâletile biliriz ki gelenlerin gösterecekleri marifet, ortalığa korku ve dehşet salmaya çalışmak olacaktır. Meselâ cümlesinin ellerinde göğüslerinize tevcih edilmiş tabancalar olacak, beni ararken sözleri ile ve hareketleri ile çok şedit olacaklardır. Bunları şimdiden bilirsen korkmazsın. Senin korkmamaklığın kâfi değildir. Bilhassa çocukların korkmamaları lâzımdır. Binaenaleyh bu dakikadan tezi yok, onları korkmamağa alıştır...*"[26] Nitekim Yunus Nadi Bey Anadolu'ya geçmek için bir arayış içindeyken, tahmin ettiği gibi matbaası İngilizler tarafından basılmış ve kendisi de aranmaya başlanmıştır.[27]

Gizlenerek ya da kaçarak İstanbul'dan ayrılmamasına karşın, Ankara'ya gitmek üzere evinden ayrıldığı sırada eşine, "*Ne zaman döneceğimi bilmiyorum. Seni Allah'a emanet ediyorum*" diyen, Yusuf Kemal Bey de, aynen diğerleri gibi geride bıraktıkları için endişe duymuştur.[28]

Söz konusu kişilerin İstanbul'da kaldıkları süre içinde yaşadıkları bir başka zorluk ise evlerine dahi giremez bir halde, kendi yurdunda kaçak bir şekilde yaşamaya zorlanmış olmalarıdır. Yine bu kişiler, her şeyden şüphe eder bir ruh haline de bürünmüşlerdir. Yıllardır tanıdıkları kişilere dahi acaba beni ihbar eder mi? Diye tereddütle bakıp, kısa bir süreliğine de olsa, her an tetikte ve tedirgin bir şekilde yaşamaya mahkûm edilmişlerdir.[29] Bu nedenle de İstanbul'dan ayrılmaları sürecinde yolcuların hemen hepsi öncelikle bir yerde saklanmış, sonra da kılık ve kıyafetlerini değiştirerek yola çıkmışlardır. İçlerinden yalnızca, Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur, Abdullah Azmi Bey ve Fevzi Paşa böyle bir şey yapmak zorunda kalmamışlardır.

23 İnönü, *Hatıralar*..., s. 185.

24 http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/biyografi 14.02.2015.

25 İnönü, *Hatıralar*..., s. 185; Yenibahçeli Şükrü Bey ise anılarında, İsmet Bey'in Anadolu'ya gidişini biraz farklı bir şekilde anlatmış ve İsmet Bey'in Anadolu'ya gitmesi konusunda kendisinin çok önemli bir rolü olduğunu söylemiştir. Ayrıca anılarında, İsmet Bey'i küçümseyen ifadeler de kullanmış ve onun Milli Mücadele'ye inanmadığı imasında bulunarak, Anadolu'ya gitmesi konusunda kendisini zorla ikna ettiğini ileri sürmüştür. *Yenibahçeli Şükrü Bey'in*..., s. 148-151. Ancak gerek Şükrü Bey'in kendisinin de anılarında söylediği gibi, İsmet Bey'in Ankara'ya bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından davet edilmiş olması ve İsmet Bey'in Milli Mücadele sırasındaki çalışmaları gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk adlı eserinde İsmet Paşa hakkında söyledikleri düşünüldüğünde bu tür iddiaların doğruluğu şüphe yaratmaktadır. M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.II, 15. Baskı, Ankara, 1987,s. 440.

26 Nadi, *Ankaranın*..., s. 14.

27 Nadi, *Ankaranın*..., s. 24.

28 Tengirşek, *Vatan*..., s. 136-137.

29 Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 62-64, 66-67, 70, 72, 74-75; "Kemalettin Sami...", s. 8-9; Yenisey, "Aşçı Kılığına Girerek..., s. 6-7; Nebizade Hamdi, "Çarşafa Bürünmeğe Mecbur Olan Gazeteci", Dün ve Bugün, Yıl: 1, 35 (1956), s. 8; *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin* Çarıklı'nın..., s. 109.

İstanbul'un bu umutsuz ortamından kaçarak, Anadolu'da Milli Mücadeleye katılmak için yola çıkan kişilerden bir diğeri olan Halide Edip Hanım yolcular içindeki tek kadındır. Anılarında belirttiğine göre, kocası Adnan Bey'i güç de olsa Anadolu'ya geçmek konusunda ikna etmiştir.[30] Adnan Bey'in, kendisine İngilizlerin parlamentoyu basacakları ihtimalinden söz etmesi üzerine, İstanbul'un işgalinden bir gün önce, birlikte Anadolu'ya geçme kararı vermişlerdir. 18 Mart 1920'de ise artık bu kararı uygulama vaktinin geldiğini düşünerek, Dr. Adnan Bey'le birlikte akşam saatlerinde ve her ikisi de kılık ve kıyafetlerini değiştirmiş bir şekilde, Adnan Bey bir hoca kılığında, kendisi de bir tanıdığının eski model çarşafını giyerek, bir hoca ve karısı kimliğine bürünmüşlerdir.[31]

Anadolu'ya geçmek kararını verenlerden biri olan Hüsrev Bey de önce amcası Kamil Bey'in evinde saklanarak, Anadolu'ya nasıl geçeceğini araştırmış sonra da, 18 Mart'ta Özbekler Tekkesi ve Jandarma Karakolu aracılığıyla, karadan, yola çıkmaya karar vermiştir.[32] Bunun üzerine Kardeşi Besalet Bey'le birlikte kıyafetlerini değiştirerek, kendi deyimiyle "*er giysisini andıran*" bir kıyafetle, yola koyulmuşlardır.[33]

İsmet ve Saffet Beyler de kıyafetlerini değiştirip, birer er elbisesi giymiş, odun kesmeye, hizmete giden asker görünümünde yola çıkmışlardır.[34]

Yunus Nadi Bey ise Meclisin basıldığı, Rauf ve Kara Vasıf Beylerin tutuklandığı gün, büyük bir moral bozukluğu içinde arkadaşı İbrahim Süreyya Bey'le birlikte Anadolu'ya geçmek konusunda anlaşmıştır.[35] Ancak İbrahim Süreyya Bey uygun bir koşul bulur bulmaz hemen harekete geçerek, Yunus Nadi Bey'e haber dahi veremeden, Anadolu'ya geçmek üzere yola çıkmıştır.[36] Bu gelişme üzerine Nadi Bey, araştırmaları sonucunda Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey'e ulaşmış ve 21 Mart 1920'de Anadolu'ya geçmek üzere yola koyulmuştur.[37] Ancak herkes gibi, o da kalpak, avcı elbisesi giyip, tabanca ve dürbün takarak kıyafet değiştirmiştir. Hatta Yunus Nadi Bey, ismini de değiştirip, Abbas ismini almıştır.[38]

Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Anadolu'ya geçenlerden biri olan Hacîm Muhittin (Çarıklı) Bey de diğerleri gibi önce saklanarak kendini güvenceye almış ve sonra da Anadolu'ya gitmek için yollar aramaya başlamıştır. İlk olarak eşinin amcasının oğlu Halil Efendi'nin evinde yirmi gün saklanarak tanınmamak için sakal bırakmıştır. Daha sonra kıyafetini de değiştirerek kendi anlatımıyla, Bulgar şayağı bir elbise ve bir asker kaputu giymiş, koltuğunun altına da yerli büyük bir mendile sarılmış Arap abası sıkıştırmıştır.[39] Eskişehir'e ulaştığında ise bir Arap elbisesi giyerek Türkçe bilmeyen bir Arap gibi dolaşmıştır.[40]

İstanbul'un resmen işgalinden hemen sonra, başta İngilizler olmak üzere, Anadolu'daki direnişi destekleyenleri ve bu direnişe katılmak isteyenleri engellemek için şehirde sıkı

30 Halide Edip Hanımın anısında belirttiğine göre, Adnan Bey'in, Anadolu'ya geçmek konusunda tereddüt yaşaması arkadaşlarıyla birlikte Meclis kapanacaksa da orada bulunmaya karar vermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Adnan Bey'in Anadolu'ya geçmek konusunda tereddüt yaşaması, çıkacakları yolculuğun tehlikelerinden çekinmesi değil, arkadaşlarına verdiği sözü yerine getiremeyecek olmasıdır. Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 59, 60.

31 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 62-63.

32 *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 184.

33 *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 185.

34 İnönü, *Hatıralar...*, s. 185; "İsmet Paşa'yı Anadolu'ya Nasıl Geçirmiştik", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 35 (1956), s. 3-4.

35 Nadi, *Ankaranın...*, s. 16-18, 21.

36 Nadi, *Ankaranın...*, s. 23; Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 175.

37 Nadi, *Ankaranın...*, s. 31.

38 Nadi, *Ankaranın...*, s. 31.

39 *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin* Çarıklı'nın..., s. 109.

40 Hacîm Muhittin Bey, Anadolu'ya nasıl geçtiğini 3 Ekim 1965 tarihli mektubunda anlatmıştır. Ancak mektuptaki bilgiler eksiktir. Hacîm Muhittin Bey, Eskişehir'de yaşadıklarını anlatırken mektubuna bir anda son vermiştir. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin* Çarıklı'nın..., s. 110.

bir kontrol ve takip sistemi kurulmuştur. İstanbul'un birçok sokağına hem İngilizce hem de Türkçe olmak üzere milliyetçilere yardım edenlerin ölüme mahkûm edileceğini belirten, "ölüm" kelimesinin diğer harflerden daha dikkat çekici bir şekilde yazıldığı, o sırada Müttefik Kuvvetler Komutanı olan General Wilson[41] imzalı, afişler asılmıştır. Diğer yandan suçlu görülen insanların yakalanabilmesi için kontroller yapılmaya başlanmış, evleri ya da işyerleri basılmış, göz hapsinde tutulmuş, nerede olduklarını bulmak için yakınları hırpalanarak sorguya çekilmiş ve hatta insanlar dostlarını ihbar etmeye, ihanete zorlanmışlardır.[42]

Bu konuyla ilgili olarak, Dr. Adnan Bey'in duygulanarak ağlamasına da yol açan bir olay şöyle gelişmiştir. İstanbul resmen işgal edildiğinde, Dr. Adnan Bey'i tutuklamak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni basan[43] İngiliz askerleri, Dr. Adnan Bey'in nerede olduğunu öğrenmek için baskın sırasında orada bulunan ve onun himaye ettiği öksüz bir çocuğu sorgulamışlar, çocuk konuşmayınca da dipçikle döverek, yüzünü kan içinde bırakmışlardır.[44]

İngilizler benzer tavırlarını Yunus Nadi Bey'in Yeni Gün matbaasını bastıklarında da göstermişlerdir. Kadınlar ve çocukların önünde, matbaa çalışanlarına karşı son derece sert davranmış, hakaret etmiş, hatta idare memuru İbrahim Bey'i hırpalamışlardır.[45]

İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek için yola çıkanların geçecekleri güzergâhların durumu da yolcular için ayrı bir sıkıntı yaratmıştır. Hatta bu sıkıntı daha İstanbul'dan çıkmadan önce başlamıştır. Çünkü İstanbul'u terk etmek için geçmek zorunda oldukları güzergâhlar İngilizler tarafından işgal edilmiş, yolcular sıkı bir kontrolden geçirilmeye başlanmışlardır. Örneğin Halide Edip ve beraberindekiler İstanbul'dan çıkmaya çalışırlarken, İngilizler Kısıklı ve Çamlıca'daki kontrollerini artırmışlar, Dudullu'yu, Korna'yı işgal etmişlerdir. Hatta İtalyanlarla birlikte, Anadolu'ya kaçışların organize edildiği yerlerden biri olan Özbekler Tekkesi'ne baskın düzenlemişlerdir.[46] Halide Edip Hanımın anlattığına göre, olay şöyle gelişmiştir. Halide Edip Hanım daha yola çıkmadan önce, çocuklarıyla vedalaşmak için bir süreliğine Tekke'den ayrıldığı bir sırada, Tekke'ye İtalyan ve İngilizler tarafından baskın düzenlenmiş, Şeyh Ata arka pencereden kaçıp kurtulurken, o sırada Tekke'de bulunan ve Halide Edip Hanımı bekleyen Adnan Bey ile Cami Bey ise yandaki eve sığınmışlardır.[47]

Sıkıntıyı artıran bir başka etken de İngilizlerin himayesinde milliyetçileri yakalamak için azınlıklar içinden oluşturulmuş silahlı çetelerdir. Halide Edip Hanım anılarında bunlara halk arasında Yirmilik, Ellilik ve Seksenlik gibi isimler verildiğinden söz etmiştir. Hatta İstanbul'dan kaçışları sırasında Bakkalköy ve Paşaköy'de bulunan Ermenilerin silahlandırılmış oldukları da Halide Edip Hanımın gözünden kaçmamıştır.[48]

41 Halide Edip Hanımın anılarında söz ettiği "General Wilson", o tarihlerde Müttefik Kuvvetler Komutanı olan Sir Henry Maitland Wilson olmalıdır. Wilson'un o tarihlerde yayınladığı başka bildirileri de vardır. Örneğin "İstanbul Ahalisine" başlığıyla yayınlanan bir bildirisinde de, "*izinsiz silah taşımanın kesinlikle yasaklandığı, sekiz santimden uzun bıçak ve hançerlerin silah sayılacağı, her türlü toplantının kesinlikle yasak olduğu ve bu emirlere uymayanların Divan-ı Harb-i Örfi'ye verilerek idamla cezalandırılacakları belirtilmiştir.*" Ş. Can Erdem, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, 62 (2005), s. 677.

42 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962, s. 61-62, 65, 68, 70, 72; *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 175; Yunus Nadi, *Ankaranın İlk Günleri*, İstanbul, 1955, Nadi, *Ankaranın...*, s. 14, 24; "Kemalettin Sami İstanbul'un İşgali Günü Nasıl Kaçtığını Anlatıyor", *Dün ve Bugün*, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 1, 9 (1955), s. 8; İsmet Yenisey, "Aşçı Kılığına Girerek Anadolu'ya Nasıl Kaçmıştım? Nebîzade Hamdi (Eski Trabzon Mebusu), *Dün ve Bugün*, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 2, 36 (1956), s. 6.

43 İngiliz askerlerinin Adnan Bey'i Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde aramalarının nedeni, bu tarihte kendisinin Cemiyetin, Katib-i Umumi görevini yürütüyor olmasıdır. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2009, s. 26.

44 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 60-61.

45 Nadi, *Ankaranın...*, s. 24-25.

46 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 75, 78, 88.

47 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 75-76.

48 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 78, 88, 90.

Biraz önce de belirtildiği gibi, yolcuların benzer sıkıntıları İstanbul'dan çıktıktan sonra da devam etmiştir. Yolculukları sırasında geçtikleri güzergâhlar üzerinde bulunan büyük merkezler ve şehirler işgal altında olduğu için buraları tehlikeli görüp, köylerden ya da şehirlerin uzağından geçerek yolculuklarını devam ettirmişlerdir.[49] Bazen uğramaları gereken yerlere hiç uğramadan, dolayısıyla hiç dinlenmeden yollarına devam etmek zorunda kalmışlardır.[50] Örneğin Kuşçalı Köyü'nden ayrıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'dan İzmit mıntıkasında İngilizlerin olduğunu öğrenen Yunus Nadi ve birlikte yolculuk ettikleri kafile, buranın kuzeyinden geçmek için Kandıra Kazası'nın, Ağaçlı Köyü'nden İzmit yönüne doğru ilerlemişlerdir.[51]

Yunus Nadi Bey'in anılarından anlaşıldığına göre, yolcuların karşılaştıkları bir başka problem ise bölgedeki asayişsizlik olmuştur.[52] Aslında bu durum diğer anılarda da dile getirilmiştir.[53] Yolcular, hangi araç ya da yoldan giderlerse gitsinler, hepsinin üzerinde durduğu en önemli konu geçtikleri güzergâhların yeterince emniyetli olmamasıdır. Yolcuların hemen hemen tümü anılarında, yollarda İngiliz askerlerinin ve onların silahlandırdığı çeteler ile soyguncuların olduğunu, bunların hem kendileri hem de yöre halkı için tehlike oluşturduğunu belirtmişlerdir. Anılarda yer alan bu tür bilgiler konu üzerine yapılan sonraki araştırma ve inceleme eserlerinde de teyit edilmiştir.[54] Hüsrev Bey ile Halide Edip Hanımın anılarından bölgede Kuva-yı Milliye aleyhinde birtakım rahatsızlıkların olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Her ikisinin de anılarında, Adapazarı'na geldiklerinde kafilenin buradaki karşılanış biçiminden duydukları rahatsızlığı belirtmeleri ve daha da önemlisi Halide Edip Hanımın, Kaymakam Tahir Bey'in ağzından aktardığı, Adapazarı'nda halkın ikiye ayrıldığı ve her an birbirleriyle çarpışabilecekleri yolundaki yargısı[55] bölgede, Kuva-yı Milliyeciler için bir takım sıkıntıların olduğunu göstermektedir. İsmet Bey ve kafilesi de yoldayken Düzce ve Bolu'da Kuva-yı Milliye'ye karşı açık bir düşmanlık olduğu yolunda haberler almışlardır.[56] Dolayısıyla söz konusu kişilerin anılarındaki bu bilgi ve yargılar,[57] onların birçoğunun Ankara'ya ulaşmasından sadece 11 gün sonra, 13 Nisan 1920'de Düzce'de başlayacak olan ve sonrasında Bolu, Hendek ve Adapazarı'nda da görülecek olan isyanlara önceden işaret etmektedir.[58]

Anadolu'ya geçenlerden biri de İstanbul'un resmen işgali sırasında Harbiye Nazırı olan ve çalışma odası dahi İngiliz askerleri tarafından basılan Fevzi Paşa olmuştur.[59] 17 Nisan 1920'de Beykoz'dan Ankara'ya hareket eden[60] Fevzi Paşa'nın diğerlerinden farkı, onun geçişi sırasında artık bölgedeki isyanların başlamış olmasıdır.[61] Bu nedenle de o ve yanındakiler yolculuklarını genellikle geceleri yapmışlardır.[62]

Anadolu'ya geçerken yolcular araç bulmak konusunda ve kötü hava koşulları nedeniyle de büyük zorluklar yaşamışlardır. Yolcuların anlattığına göre, Anadolu'ya geçişleri sırasında geçtikleri yollar ve hava koşulları oldukça kötüdür. Geçtikleri yollar bazen kalın bir kar tabakasıyla örtülmüştür ve onlar çoğu kez bataklık arazilerden, sarp yerlerden

49 İnönü, *Hatıralar*..., s. 186-187.
50 İnönü, *Hatıralar*..., s. 187-188.
51 Nadi, *Ankaranın*..., s. 45-46.
52 Nadi, *Ankaranın*..., s. 45-56.
53 Nur, *Hayat*..., s. 549-551; *Hüsrev Gerede'nin*..., s. 187; Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 107.
54 Şehidoğlu, *Millî Mücadele'de Adapazarı*..., s. 31 vd.
55 Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 111.
56 İnönü, *Hatıralar*..., s. 187.
57 *Hüsrev Gerede'nin*..., s. 187; Adıvar, *Türkün Ateşle*..., s. 107.
58 Süreyya Şehidoğlu, *Millî Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Ankara, 1970, s. 29.
59 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak*..., s. 691; Sinan Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası, Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1962, s. 12.
60 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak*..., s. 697; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.II, Ankara, 1994, s. 487.
61 Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde*..., s. 338 vd..
62 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak*..., s. 697-699; Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın*..., s. 12-14; Cebesoy, *Milli Mücadele*..., s. 407-412.

geçmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca rüzgâr, yağmur, kar ve hatta kimi zaman rutubetli bir hal alan ve içlerine işleyen soğuk, onların en yakın yol arkadaşı olmuştur. Öte yandan yolculuklarını sürekli olarak farklı araçlarla devam ettirmek zorunda kalan yolcular, at ve vasıta bulmak konusunda da güçlüklerle karşılaşmışlardır. Yol boyunca yaylı araba, at, öküzlerin çektiği araba, sandal, drezin[63] ve tren kullanmışlar, ancak çoğu zaman yollarına yaya olarak devam etmek zorunda kalmışlardır.[64]

Bu konuda Halide Edip Hanımın anılarından verilecek bir örnek, diğer yolcuların büyük bir çoğunluğunun yol boyunca nasıl zor koşullar altında, Ankara'ya ulaştıklarını göstermesi açısından önemlidir. Halide Edip Hanım ve kafilesi Samandra'dan, Tepeören Köyü'ne gitmek üzere yola çıktıkları sırada, Samandra Muhtarı Resul Ağa'nın hazırladığı öküzlerin çektiği bir arabaya yalnızca Halide Edip Hanım binmiştir.[65] Halide Edip Hanım, üç tane saman dolu çuvalın bulunduğu arabanın üzerine çıktığında, yağan yağmurdan korunması için üzerine iki çuval örtülmüştür. Bu arada erkekler de arabanın yanında tek bir sıra halinde yürümeye devam etmişlerdir. Hava koşulları ise oldukça kötüdür. Buz gibi esen rüzgârın yanı sıra, yağmur yağışı da karla karışık tipiye dönmüştür.[66] Kötü hava koşullarının yanı sıra karanlık nedeniyle yollarını kaybetmeleri, öküzlerin çektiği arabayı bir ara kendilerinin de hayvanlarla birlikte çekmek zorunda kalmaları ve İngilizlerin kaçakları tespit etmek için, gece boyunca projektörlerle yolları aydınlatmaları yolculuğu katlanılması daha da zor bir hale getirmiştir.[67] Halide Edip Hanımın anlatışıyla yolculukları sırasındaki manzara şöyledir: "*Karanlık, arada bir yanan ışıklar, soğuk, yağmur...*"[68]

İstanbul, Milli Mücadele'nin yürütülebilmesi için Anadolu'da ihtiyaç duyulan insan kaynağının ve gerekli olan diğer birçok askeri malzemenin sağlanabilmesi açısından son derece önemli olmuştur. Bu nedenle de daha önce de belirtildiği gibi, İstanbul'dan, Anadolu'ya hem silah ve cephane kaçırmak hem de Anadolu'ya geçmek isteyen asker ve sivil gönüllüleri göndermek için kara ve denizden olmak üzere başlıca iki adet geçiş yolu oluşturulmuştur. Bu yollardan biri, İstanbul'da başlayan, İnebolu iskelesine kadar uzanan ve Zonguldak ile çevresinden geçen deniz yoluydu. Diğeri ise İtalyanların kontrol sahasında bulunan, Üsküdar Sultantepesi'ndeki Şeyh Ata'nın Özbekler Dergâhı'ndan başlayıp, Geyve'ye kadar uzanan ve Menzil Hattı diye isimlendirilen kara yoluydu.[69] Bu hat, bazı merkezler dışında sabit olmamış ve koşullara göre değişmiştir.[70]

Anadolu'ya geçecek olanların ilk irtibat noktası, Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey ile Özbekler Tekkesi Şeyhi Ata Efendi olmuştur. Remzi Bey Anadolu'ya kaçanlara Tepeviran Köyü'ne kadar refakat ettikten sonra, görevi devralan Yenibahçeli Şükrü Bey'in birlikleri onları Adapazarı'na kadar götürmüşlerdir. Bu aşamanın tamamlanmasını müteakip Kaymakam Tahir Bey yolcuları ya Hendek üzerinden karayoluyla ya da Geyve üzerinden demiryoluyla Ankara'ya göndermiştir. Ancak İngilizlerin baskını üzerine Özbekler Tekkesi üzerinden yapılan kaçışlar sonlanmış, Tekkedekilerin tümü Ankara'ya kaçmışlardır. Bu defa Anadolu'ya geçişler yine bu bölgeden ancak daha değişik yol ve merkezler üzerinden

63 Drezin: yol kontrol ve bakımı için Demir yollarında kullanılan küçük araba. *Türkçe Sözlük*, C.I, 7. Baskı, Ankara, 1983, s. 334.

64 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 88-91, 100-101, 107-108, 111; Hüsrev Gerede'nin..., s. 185-186; İnönü, *Hatıralar...*, s. 185-187; Nadi, *Ankaranın...*, s. 32, 34-35, 38, 58-61; *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin* Çarıklı'nın..., s. 110; Nur, *Hayat...*, s. 548; Tengirşek, *Vatan...*, s. 135-136; Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak...*, s. 697-699; Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın...*, s. 12-14; Cebesoy, *Milli Mücadele...*, s. 407-412.

65 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 88.

66 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 89.

67 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 90-92.

68 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 91.

69 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1996, s. 205-206; Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, 4. Baskı, İstanbul, bty, s. 279; Sarıkoyuncu, "Zonguldak...", s. 684; Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar Ve Faâliyetleri*, İstanbul, 1992, s. 136; Adnan Sofuoğlu, İstiklal Harbinde Kocaeli, Ankara, 2005, s. 72; Ökte, "Anadolu Harekâtına...", 69 (1973), s. 18.

70 Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, 1994, s. 320.

yapılmaya başlanmış, Anadolu'ya kaçışlar için Kocaeli Menzil Hattı dışında başka yollar da kullanılmıştır. Örneğin İzmit'e kadar vapurla gelen subay ve erler Tümen Komutanı Albay Asım Bey'den aldıkları izin tezkeresiyle buradan Anadolu'ya ulaşmışlardır. Ayrıca deniz yoluyla Karamürsel'e kadar gelen gruplar, İznik veya Derbent üzerinden Keltepe'yi aşarak Geyve'ye ulaşıp buradan Anadolu'ya geçmişlerdir. Bu yolların dışında, normal yollardan, demiryolunu kullanarak da Anadolu'ya geçenler olmuş ve Geyve'nin girişi olan Doğançay İstasyonunda gerekli soruşturma yapıldıktan sonra, bu kişilerin Ankara'ya geçmelerine izin verilmiştir.[71] Ancak daha öncede belirtildiği gibi, Anadolu'ya geçişlerde kullanılan güzergâhlar bazı merkezler haricinde, koşullara göre değiştirilmiştir.

Kocaeli mıntıkasında oluşturulan Menzil Hattı'nın başında Yenibahçeli Şükrü Bey (Oğuz) adında biri vardı. Karakol Cemiyeti'nin sorumluluğunda olan bu teşkilatta ayrıca Gebze Mıntıkası'nda Piyade Yüzbaşı Dayı Mesut Bey (Gürbüz), Kadıköy Mıntıkasında Orhan Veysel Bey, Şile'de Yusuf Ziya Bey (Şahap), Kartal'da İhsan Bey, Beykoz'da Üsteğmen Murat Bey (Korsan Lakaplı), Kefken'de ise İpsiz Recep Bey kumandan olarak görev yapmışlardır.[72] Bunların dışında, Yüzbaşı Fehmi Bey, Yüzbaşı Hulusi Bey (Demir), Mülazım Kâzım, Mülazım Ali, Mülazım Küçük Osman, Süvari Mülazımı Bedri Bey (Akıncı lakaplı), Üsküdar Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Remzi Bey, Gebze Jandarma Komutanı Nail Bey, Kartal Jandarma Komutanı İzzet Bey, İzmit Jandarma Komutanı Kerim Bey, Dr. Fahri Can Bey ve Kuşçubaşı Eşref gibi kişiler de bu hatta görev yapmışlardır.[73]

Bu araştırmada anıları incelenen kişilerin nasıl bir güzergâh izlediklerini ise yine onların anılarından şöyle tespit etmek mümkündür.

Halide Edip Hanımın kafilesinin Anadolu'ya geçerken kullandığı güzergâh şöyledir: İlk olarak Sultanbeyli Özbekler Tekkesi, Yalnızselvi, Samandra, Tepeören Köyü, Çalköy, Küçük Kaymaz, Ermişe Köyü, İkizce-i Osmaniye Köyü, Adapazarı'na bir saat uzaklıkta bir köy, Adapazarı, Hendek, tekrar Adapazarı, Doğançay, Geyve, Akhisar, Lefke, Eskişehir ve Ankara.

Köseler'e ulaştıklarında Halide Edip ve kafilesine, Kaymakam Hüsrev (Trabzon Mebusu), Miralay Kazım (Orbay), Kaymakam Naim Cevat (İstanbul'dan silah kaçıranlardan birisi) ve Hüsrev Bey'in kardeşi Besalet Bey,[74] Geyve'ye ulaştıklarında ise bir başka yoldan kaçarak Ankara'ya ulaşmaya çalışan Yunus Nadi Bey (Eskişehir Mebusu) katılmıştır.[75] Geyve'de geldiklerinde buraya kendilerinden daha önce gelmiş olan ve gitmek için izin bekleyen, Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından Ankara'ya görevli olarak gönderilen Yusuf Kemal, Dr. Rıza Nur, Konya Mebusu Vehbi ile Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Beylerle de karşılaşmışlardır.[76] Hepsinin bundan sonraki güzergâhları aynı olmuş ve 2 Nisan 1920'de Ankara ulaşmışlardır. Kafile istasyonda Mustafa Kemal Paşa ve kalabalık bir topluluk tarafından karşılanmıştır.[77]

İsmet Bey ve Saffet Bey de, Ankara'ya 3 Nisan 1920'de varabilmişler ve onlar da Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmışlardır.[78]

71 Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde...*, s. 138 vd.; Sofuoğlu, İstiklal Harbinde..., s. 72-74.

72 Ertürk, İki Devrin..., s. 205-206; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2000, s. 416; Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde...*, s. 136-137; Rahmi Apak, İstiklâl Savaşı'nda Garp cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara, 1990, s. 174-175.

73 Cebesoy, *Milli Mücadele...*, s. 417; Sofuoğlu, İstiklal Harbinde..., s. 65; Bülent Çukurova, "Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (1986), s. 519-526, s. 519-520; Sarıkoyuncu, "Zonguldak...", s. 683-684; Çukurova, *Kurtuluş Savaşında...*, s. 65; Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde...*, s. 137.

74 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 99-100; Hüsrev Bey anılarında bu köyü Samandra olarak belirtmiştir. *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 187.

75 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 115; *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 188.

76 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 114.

77 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı...*, C. II, s. 464; Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 119; Tengirşek, *Vatan...*, s. 135; Nur, *Hayat...*, s. 555.

78 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı...*, C. II, s. 465; İnönü anılarında Ankara'ya ulaştıkları tarihi 9 Nisan olarak vermiştir. İnönü, *Hatıralar...*, s. 188.

Ankara'ya, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kendilerine verdiği bir görevi yerine getirmek için giden Yusuf Kemal Bey, Konya Mebusu Vehbi Bey, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey ve Dr. Rıza Nur ise[79] anılarında belirttiklerine göre, hükümetin İngilizleri kandırması sayesinde, İngilizlerin hazırladığı bir eşya vagonuna binerek Ankara'ya gitmek üzere Haydarpaşa'dan, Lefke'ye trenle hareket etmişlerdir.[80] İzmit'e vardıklarında geceyi bir otelde geçirip, ertesi günü yine trenle Arifiye'ye kadar gitmişlerdir. Burada trenden inmiş, Doğançay İstasyonu'na kadar drezinle gitmişler ve Geyve Kaymakamı Hamdi Bey tarafından karşılanmışlardır.[81] Ancak Ankara'da, Osmanlı Hükümeti tarafından gönderilmiş Heyet-i Nasiha üyeleri olarak algılanmaları nedeniyle bir süre gözaltında tutulmuşlardır.[82] Zaten Geyve'nin girişi olan Doğançay İstasyonu şüpheli görülenlerin bekletilerek haklarında soruşturma yapılan yerdi.[83] Söz konusu kafilenin, Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeleri neticesinde, Ankara'ya gitmelerine izin verilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu kafile, Geyve'de Halide Edip Hanımın kafilesiyle birleşmiştir.[84]

Fevzi Paşa da 17/18 Nisan saat gece yarısı 01.00'da Beykoz'dan hareket etmiş ve Polonezköyü yolunu takip ederek, ormandan geçip, şafakla birlikte Alemdağı'na ulaşmışlardır. Bu arada Üsküdar Jandarma Dairesi'nin İngilizler tarafından basılacağı haberini alan Binbaşı Remzi Bey de Anadolu'ya gitmek üzere kendilerine katılmıştır. Gündüz Alemdağı'nda saklanan kaçaklar, akşama doğru Paşaköyü üzerinden tekrar yola çıkmışlardır. Yolculuklarını genellikle geceleri yapan kafile, 22 Nisan 1920'de Kandıra'ya ulaşmışlardır. Buradan hareketle Adapazarı'na gitmek istemişler, ancak güvenliklerini tehlikeye sokacak haberler gelmesi üzerine, Adapazarı'na uğramadan, şehrin batısından geçerek 23 Nisan'da Arifiye'ye, 24 Nisan'da da hafif yağmurlu bir havada Geyve'ye varmışlardır. Buradan da, 26 Nisan'da drezinle ve yine yağmurlu bir havada Lefke'ye (Osmaneli) gitmişlerdir. Lefke'de, Fevzi Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında bir görüşme gerçekleşmiş, daha sonra bir trene binen kafile, bu zorlu ve yorucu yolculuğun sonunda 27 Nisan'da Ankara'ya ulaşmış ve Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır.[85]

Ancak burada belirtilmesi gerekir ki, anıları incelenen tüm yolcular doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmış olmakla beraber, içlerinde yalnız Fevzi Paşa'ya karşılanması sırasında büyük bir tören düzenlenmiştir.[86]

Anılardan anlaşıldığına göre, yolcular Anadolu'ya geçmekte kararlı davranmışlardır. Bu nedenle de, yol boyunca çektikleri tüm sıkıntılara ve yaşadıkları tüm tehlikelere karşın, geri dönmemişler, Halide Edip Hanım'ın deyişiyle "*Milli hareketin Kabesi*" Ankara'ya[87] ulaşmak konusunda son derece istekli ve cesur bir tavır sergilemişlerdir.

Anadolu'ya sadece İstanbul'dan uzaklaşmak için değil, Milli Mücadele'ye katılmak için giden, vatanlarını kurtarmak gibi bir idealleri olan bu insanlar, yaşadıkları tüm zorluklara karşın, umutlarını yol boyunca korumuş, geleceğe yönelik hayallerinden vazgeçmemişlerdir. Anadolu'da Milli Mücadele lehine yaşanan en küçük bir gelişme dahi onları heyecanlandırmaya ve umutlarını korumaya yetmiştir.

79 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.I, İstanbul, 1991, s. 546-547; Nadi, *Ankaranın...*, s. 15.

80 Nur, *Hayat...*, s. 548; Tengirşek, *Vatan...*, s. 135; Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, İstanbul, 2002, s. 693.

81 Tengirşek, *Vatan...*, s. 136.

82 Tengirşek, *Vatan...*, s. 136; Nur, *Hayat...*, s. 552-555.

83 Tengirşek, *Vatan...*, s. 136; Nur, *Hayat...*, s. 552-555; Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde...*, s. 322.

84 Tengirşek, *Vatan...*, s. 138; Nur, *Hayat...*, s. 552-555; Rıza Nur anılarında bu konuya bir açıklama getirerek, İstanbul basınında kendileri hakkında bir Heyet-i Nasiha oldukları yolunda haber çıktığını ancak kafilede bulunan hiç kimsenin böyle bir şeyden haberi olmadığını söylemiştir. Kendileri hakkında çıkan bu haberin, gerçekte Ankara'ya hangi amaçla gittiklerini saklamak isteyen kabinenin bir işi olduğuna inandıklarını ve bu konuda da onlara hak verdiklerini belirtmiştir. Nur, *Hayat...*, s. 548.

85 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak...*, s. 697-699; Omur, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın...*, s. 12-14; Cebesoy, *Milli Mücadele...*, s. 407-412; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, Ankara, 1995, s. 12.

86 Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı...*, C. III, s. 12.

87 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 116.

Kadın olmasından dolayı çevresinde bulunanların kendisine karşı korumacı bir tavır sergilemelerine tepki gösteren Halide Edip, Tepeköy'de bulundukları sırada gelen bir haber üzerine Dayı Mesut'un kafileye dönerek "*... son gelen habere göre yol emin değil. Fakat ben sizleri Evvelallah Keltepe'den filan nasıl olsa aşırırım, yalnız Hanımefendi birkaç gün misafirimiz kalırlar. Yol emniyete girince de kendileri size iltihak ederler*" demesi üzerine, biraz da hiddetle "*Hayır Dayı Bey, hayır. Gidecek olan, tek kişi de olsa o ben olacağım.*" diyerek Anadolu'ya geçişini geciktirecek önerilere dahi şiddetle karşı koymuş, asla taviz vermemiştir.[88]

Hüsrev Bey'in de Anadolu'ya kaçmak için kılık değiştirip, öküzlerin çektiği bir arabaya saklandığı sırada taşıdığı duyguları, çekilen tüm sıkıntılara karşın, bu insanların geleceğe yönelik umutlarını yansıtması açısından dikkat çeken bir örnektir. Hüsrev Bey'in anılarında duygularını dile getirdiği satırlar şöyledir: "*Jandarma ve arabamız Üsküdar karakoluna döndüler. Biz de öküz arabasına köylüler gibi uzanarak artık ulusun egemen olduğu temiz toprak üzerinde, temiz gök altında, yüreğimiz inanç, gönlümüz umutlarla dolu olarak hareket ettik*".[89]

Halide Edip Hanım ile Yunus Nadi Bey arasında geçen, kısa bir sohbet esnasında, Ankara'ya gittiklerinde "Anadolu Ajansı" adında bir ajans kurmaya karar vermeleri de o günlerin koşulları içinde bu insanların inançlarını göstermesi açısından önemlidir.[90]

Yusuf Kemal Bey, Konya Mebusu Vehbi Bey, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey ve Dr. Rıza Nur ise Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapılan özel bir toplantı sırasında İstanbul'un resmen işgali sonrasında, hükümetle haberleşmeyi kesen Ankara'ya giderek, Mustafa Kemal Paşa'ya içinde bulunulan koşulları anlatıp, hükümetle birlikte çalışmak için onu ikna etmekle görevlendirilmişlerdir. Dolayısıyla Ankara'ya gidiş amaçları diğerlerinden farklıdır. Bununla birlikte, Anadolu'daki direnişe karşı hisleri diğer yolculardan farklı olmamıştır. Geyve'ye geldiklerinde Kuva-yı Milliye'nin bir subayı olan Mahmut Bey'den, Ankara'da Milli Mücadele lehinde çok olumlu gelişmeler olduğu yolunda bilgiler aldıklarında, büyük bir sevince boğulmuşlardır. Yusuf Kemal Bey bu anı, anılarında şöyle anlatmıştır: "*Geyve'ye vardığımızda Kuvayı Milliyenin bir subayı, Binbaşı Mahmut Bey, henüz gelmişti. Kendisiyle istasyon binasının bir odasında görüştük ve Ankara'da neler olduğunu sorduk. O zamana kadar bizim Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının neler yapmakta olduklarından doğru haberimiz yoktu. Mahmut Bey bunları bize anlattı. Kendisinden ayrılıp ta yalnız kaldığımız zaman Rıza Nur ile birbirimize sarılıp öpüştük. Davayı ordumuzun ileri gelen subaylarının ele almış olduğunu artık sağlam bir dayanağımız bulunduğunu söyleyerek Tanrıya şükrettik.*"[91]

Gerçekten de bu insanlar Ankara'ya ulaştıklarında yolculukları sırasında kurdukları hayalleri gerçekleştirme fırsatı yakalamışlar, hemen hepsi Milli Mücadele'nin yürütülmesine katkıda bulunmak için, bir görev üstlenmişlerdir. Halide Edip Hanım ile Yunus Nadi Bey Anadolu Ajansı'nın kurulmasında (6 Nisan 1920) önemli bir rol oynarken, BMM açıldığında Muvakkat İcra Encümeni'ni oluşturan yedi kişiden dördü[92] ve

88 Dr. Fahri Can, "Milli Mücadelede Halide Onbaşı", *Yakın Tarihimiz*, C.I, 4 (1962), s. 100; Fahri Can, "Dr. Adnan Bey'i Anadolu'ya Nasıl Geçirdim", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 1 (1955), s. 15.

89 *Hüsrev Gerede'nin...*, s. 186.

90 Nadi Bey, Halide Edip Hanımla yaptıkları o günkü konuşmalarını, sonradan şöyle değerlendirmiştir: "*...Anadolu Ajansının mebadisi buradan başlar. O Geyve kazasının Akhisar nahiyesi istasyonunda doğmuştur.*" Nadi, *Ankaranın...*, s. 77-78.

91 Tengirşek, *Vatan...*, s. 136.

92 Bu kişiler şunlardır: Celalettin Arif Bey, Cami Bey (Baykut), Bekir Sami Bey (Kunduh) ve İsmet Bey (İnönü)'dir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 35.

Birinci İcra Vekilleri Heyeti'ni oluşturan 12 kişiden dokuzu[93] Menzil Hattı'nı kullanarak Ankara'ya ulaşan kişiler arasından seçilmiştir. Ayrıca bunlar temsil ettikleri vekilliklerin ilk temsilcileri olmak gibi bir özelliğe de sahip olmuşlardır. Bu arada Hüsrev Bey (Gerede) de BMM tarafından Düzce ve Bolu çevresindeki isyanların bastırılması için kurulan Nasihat Heyeti içerisinde yer almıştır.[94] Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde, Menzil Hattı Milli Mücadele'nin beyin takımının geçtiği bir güzergâh olmuştur denebilir.

Anadolu'ya gidenlerin yolculukları, sadece yaşanan zorluklar ve tehlikelerden ibaret olmamıştır. Kimi zaman duygusal, kimi zaman neşeli anların yaşandığı bu yolculuk sırasında yolcular, Anadolu halkının sıcaklığını duyabilecekleri olaylar da yaşamışlardır. Sığındıkları mekânlarda büyüğünden küçüğüne, herkes tarafından ilgiyle karşılanmışlar, kendilerine sevgi ve dostluk gösterilmiştir.

Halide Edip Hanımın, Samandra'da kaldıkları evin kadını ve çocuklarıyla olan diyalogu bu söylenenlere ışık tutacak boyuttadır. O gün yaşananları Halide Edip Hanım şöyle anlatmıştır: "*Karanlık bir eve girdik. Tahta merdivenlerden evin tek katına çıktık. Merdivenin başında, elinde küçük bir lamba ile uzun boylu bir köylü kadın duruyordu:*

Safa geldin, kızım dedi.

Herhalde annem olacak yaşta değilse bile, bu zavallı mülteci kadına analık etmek istiyordu... Girdiğim odada çatır çatır yanan odunlarla dolu bir ocak, yerde koyun postekileri vardı. Üstünde iki küçük kız oturuyordu. Çocuklar beni yakalayarak sedire götürdüler. Oraya oturup iki tarafımdan bana sarıldılar ve soğuk yanaklarımı öpmeğe başladılar".[95]

Çal Köyü'nde bir gece kaldıktan sonra, ertesi gün tekrar yola koyulan Halide Edip Hanım, bu köydeki kadınların kendisine gösterdiği yakın ilgiden de büyük bir mutlulukla söz etmiştir.[96] Daha sonra Küçük Kaymaz'a gelen yolcular, işgalin yarattığı tedirginliğe karşın, halk tarafından yine büyük bir sevgi ve hatta saygıyla karşılanmışlardır. Halk özveri göstererek, kafileyi misafirleri olarak kabul etmiş, onlara evlerini açmış, aşlarını paylaşmıştır. Halide Edip Hanım, Köy imamının kayınvalidesi olan yaşlı bir hanımın kendisine bir anne şefkati göstermesini ise anılarında şöyle anlatmıştır: Çorbayı "*...Çocukmuşum gibi, kaşıkla kendisi içirdi. Ondan sonra da biraz sıcak su getirerek elimi yüzümü yıkadı. Birdenbire, içimde, o ateşin yanında, o kadının ellerinden öpmek arzusu uyandı... Alnıma su sürerken yüzümü de öpüyordu. Ben de Nineciğim, nineciğim diye çocukluk günlerimdeki gibi onun boynuna sarılıyordum...*"[97]

Yine Halide Edip Hanımın anılarında belirttiğine göre, Adapazarı'ndan Hendek'e giderlerken yoğun ısrar neticesinde Halide Edip Hanım bir Çerkez düğününe de katılmıştır. Düğün sırasında ilginç bir şekilde, daha birkaç gün öncesine kadar kendisine gösterilen anne şefkatini bu defa o, başkalarına göstermiş ve roller değişmiştir.[98]

İsmet Bey'in anlattığına göre de geçilen güzergâhlarda bulunan insanlar o günün koşullarından kaynaklanan tedirginliklerine karşın kendilerini çok iyi karşılamışlardır.

93 Bu kişiler şunlardır: Celalettin Arif Bey (Adliye Vekili), Cami Bey (Baykut, Dahiliye Umuru Vekili), Bekir Sami Bey (Kunduh, Hariciye Vekili), İsmet Bey (İnönü, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili), İsmail Fazıl Paşa (Nafia Vekili), Adnan Bey (Adıvar, Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili), Yusuf Kemal Bey (Tengirşek, İktisat Vekili), Fevzi Paşa (Çakmak, Müdafaa-i Milliye Vekili), Rıza Nur Bey (Maarif Vekili) olmuşlardır. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan*, s. 37.

94 Çağlar, Günay, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu* Dergisi, C. 2, 5 (1990), s. 87-88.

95 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 84-85.

96 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 102-103.

97 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 104-105.

98 Adıvar, *Türkün Ateşle...*, s. 112.

İsmet Bey'in bu konudaki izlenimleri şöyledir: *"Yanlış hatırlamıyorsam Hendek'te yağmurlu bir gece Saffet, ben ve Şeyh Atâ Efendi bilmediğimiz bir evin kapısını çaldık. Bir efendi çıktı, bize dikkatle ve tereddütlü bir şekilde baktı. "Misafir geldik" dedik. Fakat adam iyice müttereddit. Belli ki içeri alayım mı, almayayım mı diye düşünüyor. Birdenbire tereddüdü kayboldu ve "Buyrun" dedi. Yorulmuşuz, fena vaziyetteyiz. Eve girdik, yukarı katta sıcak bir odada misafir edildik. Ev sahibi bizim kim olduğumuzu bilmiyor. Bi de onu bilmiyoruz. Bir müddet konuştuk. Adam bize ikram etti. Güzel yemek hazırlamışlardı, getirdiler, yiyoruz... Bizi misafir etmekten çok memnundu."*[99]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin başkenti, yıllarca iktidar kavgalarının yaşandığı, güç timsali, şairlere, yazarlara esin kaynağı olmuş, umutların, hayallerin en gözde şehri İstanbul'da yaşayanlar, 16 Mart 1920'de meydana gelen işgalle birlikte başka bir sabaha uyanmışlardır. Meclis-i Mebusan basılmış, İtilaf Devletlerinin silahlı askerleri şehrin her yanında boy göstermeye başlamıştır. Yurtseverler üzerindeki baskılar artmış, bunların bir kısmı sanki bir suç işlemişçesine tutuklanmış, bir kısmı ise bu durumdan kurtulmak için saklanmak ya da kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle de, bu kişiler İstanbul'da yaşamanın değil, artık yeni bir umuda dönüşen Ankara'ya ulaşmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Çünkü bu sırada Ankara yurdun kurtarılmasına katkıda bulunmak isteyenlerin gidebilecekleri tek adres olmuştur ve Anadolu'nun her yerinden insanlar akın akın Ankara'ya ulaşmaya çalışmışlardır.

İlk anda İstanbul'dan bir kaçış olarak da isimlendirilebilecek olan bu durum, aslında bir kaçış değildir. Umuda doğru yapılan bir yolculuktur. Bir başka deyişle, bu yolculuk, ülkelerinin geleceğine yönelik duydukları kaygı karşısında pes etmek yerine, mücadele etmeyi tercih eden yurtsever insanların, verdikleri siyasi bir kararın sonucudur.

İstanbul'dan, Ankara'ya doğru yapılan bu yolculuk, elbette tümüyle bilinmezlerle dolu değildir. Yolcular bu işi organize eden ve çok iyi bir şekilde örgütlenmiş olan Kuva-yı Milliyeciler tarafından Ankara'ya ulaştırılmışlardır. Bununla beraber birçoğu için yolculuk oldukça zahmetli olmuştur. Her attıkları adımda bir endişe duyarak, her sokağının köşesini döndüklerinde yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarına inanarak, İstanbul'dan yola çıkan ve umuda doğru yol alan bu insanlar, kimi zaman at üstünde, kimi zaman bir vasıta ile ancak çoğu zaman yaya olarak bu yolculuklarını tamamlayabilmişlerdir. Ayrıca Anadolu'ya geçerken sevdiklerini ve bakımlarına muhtaç durumda olan kişileri geride bırakmış olmaları, bu yolculuğu onlar için zahmetli kılan diğer önemli unsurlardan biri olmuştur.

Öte yandan geçilen güzergâhlar da, Kuva-yı Milliye açısından tam güvenli bir atmosfere sahip değildir. Bazı yerlerde, Kuva-yı Milliye lehinde bir hava varken, bazı yerlerde ise aleyhinde bir havanın olduğu sezilmektedir. Anılarda çok kısa bir süre sonra bu bölgede çıkacak olan isyanların ipuçlarını görmek mümkündür. İngilizlerin, Anadolu'ya geçmek için belirlenen güzergâhlar üzerinde bulunan yerleşim birimlerini işgal etmeleri ve buralardan geçen yolcuları sıkı bir kontrolden geçirmeleri de yolcuların işini hayli zorlaştırmış, çoğu zaman güzergâh değiştirmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca güzergâhlarda azınlıkların İngilizlerin himayesinde bazı silahlı çeteler kurmaları da yolcuların işini zorlaştıran bir başka unsur olmuştur. Özetle, Anadolu'ya geçmek isteyenlerin geçtikleri yollar tehlikelidir, düşmanlar çok ve çeşitlidir, hatta bazen belirsizdir de. Ancak yolcular da bir o kadar istekli, kararlı ve cesurdurlar. Onların Anadolu'ya geçme kararı, İstanbul'un resmen işgalinin ortaya çıkardığı anlık bir korkunun sonucu değildir. Nitekim bütün engellere ve zorluklara

99 İnönü, *Hatıralar...*, s. 186-187.

karşın, geri dönmemişlerdir. Böylelikle İstanbul'dan, Ankara'ya giden tanınmış her kişi, yüklendikleri görevlerle de, Ankara'nın İstanbul karşısındaki yükselişine katkı sağlamış, bu kişiler Mustafa Kemal Paşa'nın ve Milli Mücadele'nin gücünü artırmışlardır.

İstanbul'un-Ankara'ya, Ankara'nın da İstanbul'a açılan kapısı durumunda bulunan Kocaeli ve çevresinin bu kaçış sırasındaki rolü değerlendirildiğinde ise burasının bir güzergâh olarak tercih edilmesinin çeşitli nedenleri olduğu görülür. Bunlardan ilki, şüphesiz Kocaeli ve çevresinin coğrafi konumudur. İstanbul'dan-Ankara'ya geliş ve gidişlerde deniz ya da hava taşıtı kullanılamayacaksa, karadan geçmek için bu bölgedeki güzergâh bir zorunluluktur. Ama karadan tek yolun Kocaeli ve çevresi olması kaçanlar açısından belirli bir güvensizliği de beraberinde getirmiştir. Çünkü bu yolun, Milli Mücadele karşıtları tarafından kontrol edilmesi pek çok kaçış planını suya düşürmüş ve kaçanları çaresiz bırakmıştır. Kısacası coğrafi durumun uygunluğu güzergâhın kullanımını kaçınılmaz kıldığı kadar, bir güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. İşte bu güvenlik sorunu, Kocaeli ve çevresindeki Milli Mücadele yanlılarının yardımlarıyla aşılmıştır. Bu anlamda İstanbul'dan-Ankara'ya kaçışta, Kocaeli ve çevresinin coğrafi konumu kadar, burada yaşayan insanların ulusal duyarlılığı da etkili olmuştur. Dahası Kocaeli ve çevresinde yaşayan ahalinin büyük bir çoğunluğu, içinde bulunduğu savaş yorgunluğuna ve ülkenin işgal altında tutulmasına karşın, Milli Mücadele'ye katılmak üzere yola çıkmış olan bu insanlara sahip çıkmaktan çekinmemiştir. Özellikle Halide Edip Hanımın anılarında sık sık örneklerini verdiği gibi, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek üzere yola çıkanlar, yolculukları sırasında geçtikleri güzergâhlar üzerinde bulunan insanlarla, insana dair pek çok şeyler yaşamışlardır. O günün işgal ortamında, bir başka deyişle İngiliz askerlerinin ve Kuva-yı Milliye karşıtı çetelerin soluklarını enselerinde hissettikleri bir ortamda, sığındıkları insanlar büyük bir özveride bulunarak, onlara evlerinin kapılarını açmış, lokmalarını paylaşmış ve böylelikle Anadolu misafirperverliğinin ve cesaretinin en güzel örneklerini vermişlerdir.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962.

Ağaoğlu, Samet, *Kuvayi Milli Ruhu*, İstanbul, 1987.

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, 1998.

Apak, Rahmi, İstiklâl Savaşı'nda Garp cephesi Nasıl Kuruldu, Ankara, 1990.

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, C.I, II, 15. Baskı, Ankara, 1987.

Aydın, Mesut, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar Ve Faâliyetleri*, İstanbul, 1992.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Ve Hacîm Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara, 2014.

Bulut, Sedef, "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi ve Uyguladıkları Politikalar", *Tarihin Peşinde Dergisi*, 9 (2013), s. 207-233.

Can, Dr. Fahri, "Milli Mücadelede Halide Onbaşı", *Yakın Tarihimiz*, C.I, 4 (1962), s.99-100.

Can, Fahri, "Dr. Adnan Bey'i Anadolu'ya Nasıl Geçirdim", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 1 (1955), s.14-15.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 2000.

Criss, Bilge Nur, İşgal Altında İstanbul (1918–1923), İstanbul, 2007.

Çağlar, Günay, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası (Nisan-Mayıs 1920)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu* Dergisi, C. 2, 5 (1990), s.85-96.

Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, 2009.

Çelik, Recep, *Milli Mücadelede Din Adamları-1*, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Çukuova, Bülent, *Kurtuluş Savaşında Haberalma Ve Yer altı Çalışmaları*, Ankara, 1994.

Çukurova, Bülent "Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2 (1986), s.519-526.

Erdem, Ş. Can, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, 62 (2005), s. 677-693.

Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1996.

Hamdi, Nebizade, "Çarşafa Bürünmeğe Mecbur Olan Gazeteci", Dün ve Bugün, Yıl: 1, 35 (1956), s.7-8.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Hatemi, Nilüfer, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, İstanbul, 2002.

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Haz.: Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, 1. Kitap, 2. Baskı, Ankara, 1992.

"İsmet Paşa'yı Anadolu'ya Nasıl Geçirmiştik", *Dün ve Bugün*, Yıl: 1, 35 (1956), s.3-5.

"Kemalettin Sami İstanbul'un İşgali Günü Nasıl Kaçtığını Anlatıyor", *Dün ve Bugün*, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 1, 9 (1955), s. 8-9.

Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, 4. Baskı, İstanbul, bty.

Nadi, Yunus, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul, 1955.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, C.I, İstanbul, 1991.

Omur, Sinan, *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası, Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1962.

Ökte, Ertuğrul Zekâi, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 69 (1973), s17-21.

Ökte, Ertuğrul Zekâi, "Anadolu Harekâtına Kimler Nasıl ve Ne Zaman Katıldılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.: XII, 70 (1973), s.28-30.

Özel, Sabahattin, *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

Özkaya, Yücel, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçışı Olayı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/13, (1988), s.127-143.

Sakallı, Bayram, *Ankara Ve Çevresinde Milli Faaliyetler*, Ankara, 1988.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.II, III, Ankara, 1994, 1995.

Sarıkoyuncu, Ali, "Zonguldak ve Havalisinin Milli Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2/8, (1991), s. 683-693.

Sofuoğlu, Adnan, İstiklal Harbinde Kocaeli, Ankara, 2005.

Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, 1994.

Şehidoğlu, Süreyya, *Millî Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları*, Ankara, 1970.

Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981.

Törenek, Mehmet, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, İstanbul, 2013.

Türkçe Sözlük, C.I, 7. Baskı, Ankara, 1983.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları, Haz.: Yaşar Semiz-Ömer Akdağ, Konya, 2011.

Yenisey, İsmet, "Aşçı Kılığına Girerek Anadolu'ya Nasıl Kaçmıştım? Nebîzade Hamdi (Eski Trabzon Mebusu), *Dün ve Bugün*, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası, Yıl: 1, C.: 2, 36 (1956), s. 6-7.

Yetim, Fahri, "Milli Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, 13 (2011), s.54-69.

Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, 2. Basım, İstanbul, 2004.

EK: Halide Edip Hanımın Anı Kitabına Göre, Anadolu'ya Geçerken Kullanılan Güzergâhlar:

15 Mart 1920

İstanbul'un işgal edileceğinin haberini alır ve Adnan Bey ile birlikte Anadolu'ya geçmeye karar verirler.

16 Mart 1920

İstanbul'un işgal edildiğinin haberini alırlar.

17 ve 18 Mart 1920

Anadolu'ya geçmek için arayışa girerler.

18 Mart 1920

Anadolu'ya geçmek için Sultanbeyli'de bulunan Özbekler Tekkesi'ne giderler ve o gece karı-koca Tekke'de kalırlar. Aynı gün, Reşit Bey (Çerkez Ethem'in kardeşi), Keskin Mebusu Rıza ve Manavoğlu Nevres Bey de Anadolu'ya geçmek için Tekke'ye gelir.

19 Mart 1920

Halide Edip Hanım, Adnan Bey'i Tekke'de bırakarak, İstanbul'da bir arkadaşının yanına gider.

20 Mart 1920

Cami Bey'le buluşarak, onu Anadolu'ya geçmek konusunda ikna eder. Ayrıca büyük oğluyla görüşür ve o gece arkadaşının evinde kalır.

21 Mart 1920

Tekrar Tekke'ye döner. Ancak Özbekler Tekke'si boşalmış ve herkes kaçmıştır. Bunun üzerine Adnan Bey ve Cami Bey ile Anadolu'ya kaçış maceraları başlar ve hep birlikte Samandra'ya giderler. Burada kalmazlar ve aynı gece Tepeören Köyü'ne gitmek için hareket ederler.

22 Mart 1920

Tepeören Köyü'ne gelirler.

23 Mart 1920

Köseler Köyü'ne gelirler. Hüsrev Bey ve kardeşi Besalet Bey ile Miralay Kazım (Orbay) ve Kaymakam Naim Cevat burada kafileye katılırlar.

24 Mart 1920

Köseler Köyü'nden ayrılır, Çal Köyü'ne ulaşırlar.

25 Mart 1920

Küçük Kaymaz'a gelirler.

26 Mart 1920

Küçük Kaymaz'dan, Adapazarı'na gitmek üzere yola çıkarlar. Yol boyunca Ermişe Köyü ile İkice-i Osmaniye Köyü'nden geçerler. Gece Adapazarı'na bir saat mesafede bulunan bir köyde kalırlar.

27 Mart 1920

Adapazarı'na gelirler.

28 Mart 1920

Hendek'e gelirler ve bir gece burada kalırlar. Buradayken, Mustafa Kemal Paşa'dan, Ali Fuat Paşa'nın İngilizleri Eskişehir'den kovduğu ve Gebze'ye kadar yollarına trenle devam etmelerini isteyen bir telgraf gelir. Bunun üzerine tekrar Adapazarı'na dönmeye ve sabahleyin de hareket etmeye karar verirler.

29 Mart 1920

Doğançay'a doğru hareket ederler ve oradan geçerek akşam Geyve'ye varırlar. Geceyi Valinin evinde geçirirler. Burada Heyet-i Nasiha Üyeleri Dr. Rıza Nur ve Yusuf Kemal Bey ile karşılaşırlar. Geyve'de kafileye, bir başka yoldan kaçarak Ankara'ya ulaşmaya çalışan Yunus Nadi Bey de katılmıştır.

30 Mart 1920

Bir saat Akhisar'da kaldıktan sonra Lefke'ye varırlar.

31 Mart 1920

Eskişehir'e gelirler.

2 Nisan 1920

Ankara'ya ulaşırlar ve Mustafa Kemal Paşa kendilerini karşılar.